

Ida Gerhardt

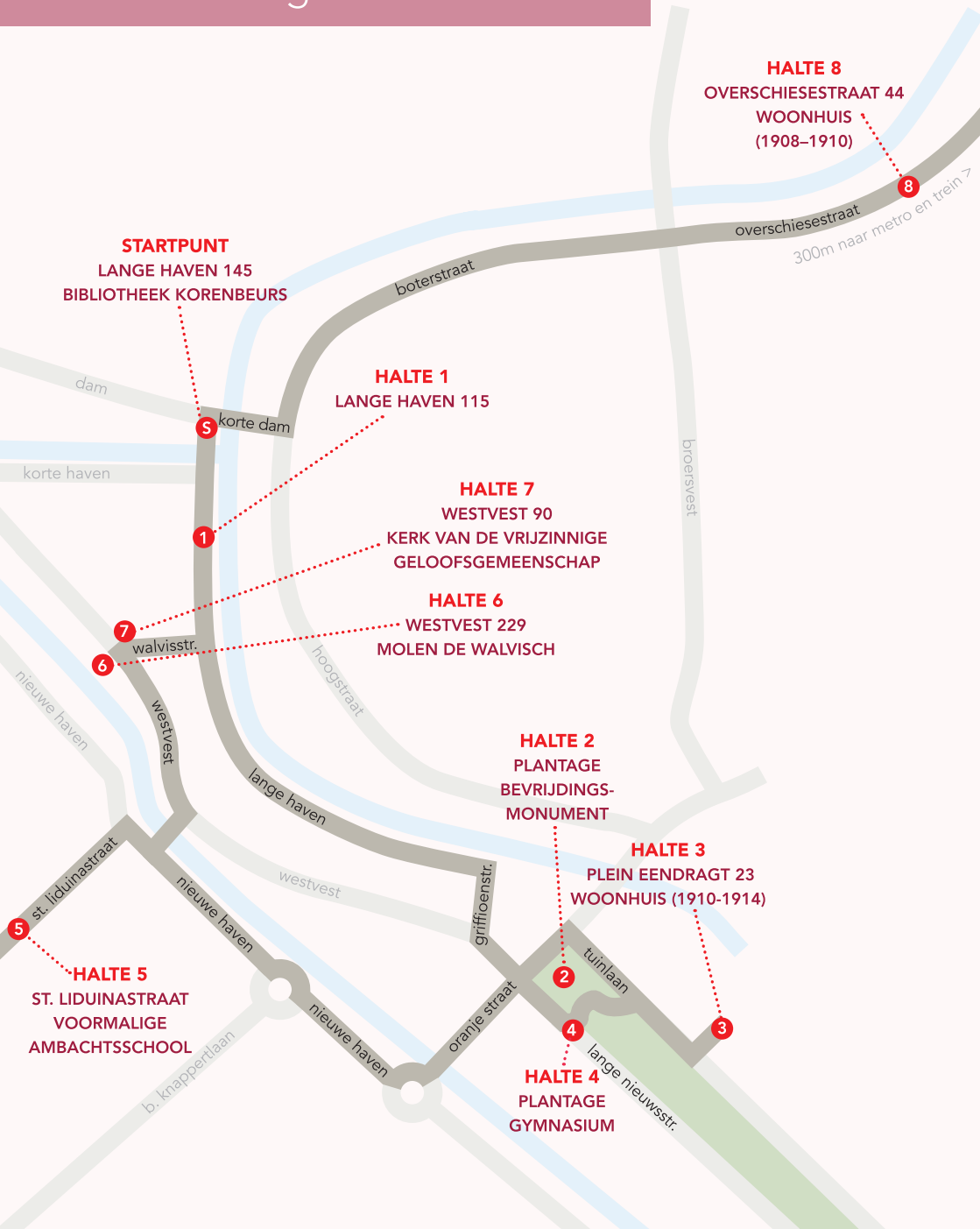
een wandeling door Schiedam

LANGS PLAATSEN DIE EEN ROL SPEELDEN IN HET LEVEN VAN
DICHTERES IDA GERHARDT EN HAAR FAMILIE

MOET ER IN
MIE ONS WERD ONTMOETEN
ZO BITTER BITTER
LIEFDE

Ida Gerhardt

een wandeling door Schiedam

STARTPUNT
LANGE HAVEN 145
BIBLIOTHEEK KORENBEURS

HALTE 1
LANGE HAVEN 115

HALTE 7
WESTVEST 90
KERK VAN DE VRIJZINNIGE
GELOOFGEMEENSCHAP

HALTE 6
WESTVEST 229
MOLEN DE WALVISCH

HALTE 2
PLANTAGE
BEVRIJDINGS-
MONUMENT

HALTE 3
PLEIN EENDRAGT 23
WOONHUIS (1910-1914)

HALTE 5
ST. LIDUINA STRAAT
VOORMALIGE
AMBACHTSSCHOOL

HALTE 4
PLANTAGE
GYMNASIUM

HALTE 8
OVERSCHIEESTRAAT 44
WOONHUIS
(1908-1910)

300m naar metro en trein >

STARTPUNT WANDELING LANGE HAVEN 145 | BIBLIOTHEEK SCHIEDAM

Bij vertrek: uitzicht op Lange Haven nr. 134: de voormalige pastorie van François Haverschmidt (pseudoniem Piet Paaltjens). Aan de rechterhand, nr. 141, voormalig onderkomen van H.A.M. Roelants, de uitgever/drukker van Piet Paaltjens, Snikken en Grimlachjes.

In zijn kindertijd woonde de vader van Ida Gerhardt, Dirk Reinier Gerhardt (1871-1953), bij zijn oom en tante aan de Rotterdamse Dijk te Schiedam. Hij zat op catechisatie bij Haverschmidt, die 'zo mooi kon vertellen' (bron: brief d.d. 19-5-1966, van Mia Gerhardt aan A. van der Poest Clement, gemeente-archivaris Schiedam van 1938 tot 1953).

HALTE 1 LANGE HAVEN 115 Voormalig onderkomen van de vereniging Musis Sacrum, die zich tot doel stelde de 'beoefening van fraaije kunsten en wetenschappen' te bevorderen (citaat uit de Stichtingsakte, 1842).

Dirk Reinier Gerhardt, van 1908-1913 directeur van de Schiedamse Ambachtsschool, hield hier op 19 februari 1909 een lezing, getiteld: 'De beteekenis van het Vakonderwijs voor onzen tijd'. Citaat uit een verslag van zijn optreden uit de Nieuwe Schiedamse Courant 20-2-1909:

'De beteekenis van het vakonderwijs in onzen tijd uiteenzettend, wilde spreker ons eerst de geschiedenis schetsen van het ambacht. Het kunstambacht, het handwerk, bloeide in de middeleeuwen alleen in de kloosters, waar de prachtige kathedralen en andere gotische bouwwerken werden ontworpen; 't was een werk van eindeloos geduld en liefdevolle piëteit ter eere Gods verricht.'

Vergelijk het volgende fragment uit een ongepubliceerde lezing (1984) van Ida Gerhardt over 'Het stilleven' (Regionaal Archief Zutphen, inv. nr. 1089):

'Altijd denk ik (en misschien is dat heel naïef) dat wij het vermogen tot zingen en musiceren, tot dichten en tot dansen, tot tekenen, schilderen en beeldhouwen hebben ontvangen ad maiorem Dei gloriam, tot meerdere ere Gods. [...] Het stilleven, het werkelijke stilleven, dat een vierde dimensie heeft is voor mij, in het bijzonder als het ingetogen is, en in zijn oorsprong onopzettelijk (dus bv. géén Vanitas, met schedel en zandloper) een ad maiorem Dei gloriam par excellence. Het brengt de mens, het schepsel van de zesde dag, zoals het in Genesis staat, terug naar het geschapene van de derde, vierde en vijfde dag, de wonderen waaraan Adam namen mocht geven.'

HALTE 2 PLANTAGE | BEVRIJDINGSMONUMENT (Wellicht het oudste stadspark van Nederland, aangelegd in 1767; in 1826 opnieuw ingericht onder leiding van tuinarchitect Jan David Zocher). Het beeld, een bronzen vrouw die zich in vertwijfeling de kleren van het lijf rukt, is van de hand van Jan van Luijn (1916-1995). Op de plaquette staat een fragment uit Gerhardts gedicht 'Het Carillon'.

Dit gedicht werd voor het eerst gepubliceerd in De Gids, augustus 1941, en wel in een gecensureerde versie. Op gezag van de bezetter moest de dichteres 'geschonden' (strofe 4) veranderen in 'geteisterd' (voor meer informatie: Mieke Koenen, Dwars tegen de keer. Leven en werk van Ida Gerhardt, 2014, p. 209)

Het Carillon

*Ik zag de mensen in de straten,
hun armoe en hun grauw gezicht, -
toen streek er over de gelaten
een luisteren, een vleug van licht.*

*Want boven in de klokketoren
na 't donker-bronzen urenslaan
ving, over heel de stad te horen,
de beiaardier te spelen aan.*

*Valerius: - een statig zingen
waarin de zware klok bewoog,
doorstrooid van lichter sprankelingen,
'Wij slaan het oog tot U omhoog.'*

*En één tussen de naamloos velen,
gedrongen aan de huizenkant
stond ik te luist'ren naar dit spelen
dat zong van mijn geschonden land.*

*Dit sprakeloze samenkomen
en Hollands licht over de stad -
Nooit heb ik wat ons werd ontnomen
zo bitter, bitter liefgehad.*

uit: Het veerhuis | 1945

HALTE 3 PLEIN EENDRAGT 23 BENEDEN | WOONHUIS In de jaren 1910-1914 woonde de familie Gerhardt hier (de ouders met hun dochters Truus en Ida; de jongste, Mia, werd geboren in 1918 te Rotterdam).

Een van de weinige positieve herinneringen aan haar moeder die Ida Gerhardt op papier zette, gaat terug op haar Schiedamse kindertijd. Zij schrijft over een uitvoering van de Mattheus Passie op 31 maart 1912. Haar beide ouders zongen in het koor. De toen bijna zevenjarige Ida mocht erbij zijn, omdat de oppas verhinderd was (brief Ida Gerhardt aan Frans Berkelmans, 20-11-1977):

'Was dat mijn moeder, die daar in een zwarte rok en een witte blouse (ineens zag ik hoè jong zij was) stond te zingen, vurig gericht naar het stokje van de dirigent, en in het koor te onderscheiden door een ijl maar glaszuiver sopraangeluid? En wat was zij smàl: dáárom zeiden de mensen: 'die kan in een lampeglas omdraaien'... Lampeglas, lamp – ja ze zòng net als of het in zo'n hoog smal glas was. Was dat nu mijn Moeder, die thuis de hele dag verbood? Ik was nog klein, maar – na twéé, nee 2½, uur ademloos luisteren – groot genoeg om het slotkoor te verstaan, want wat 'Ruhe' was wist ik: zo was er ook dèze sleutel. Je kon niet begrijpen dat het wáár was. 'Sanfte Ruhe, sanfte Ruh' – o, dat het nòoit zou eindigen. Daar stond zij dan, misschien de enige keer dat ik haar werkelijk heb gezien, en voor mij was dat ijle meisjesgeluid tot op iedere ademhaling verstaanbaar.'

Op 12 november 1910 waren vader en moeder Gerhardt twaalf en een half jaar getrouwd. Een beschrijving van hun koperen huwelijksfeest is te vinden in een lezing van Ida uit 1980 over de ontstaanswijze en autobiografische achtergrond van enkele gedichten van haar hand (Regionaal Archief Zutphen, Coll. Ida Gerhardt, inv. nr. 843):

'Toen mijn ouders 12½ jaar getrouwd waren, gaven zij het onontkoombare feestje, met ingebouwd dínertje, voor familie en vrienden. Tussen 2 gangen in werd er een quadrille gedanst. Mijn vader had mijn moeder als partner gekozen en ik zag, zo klein als ik was, terwijl zij niet zonder gratie met elkaar dansten, hoezeer zij bij elkaar hoorden, en dat het tegelijk net was of zij een soort voetboeien moesten dragen. De overige aanwezigen sloegen mij met ontzetting. Zij raakten merendeels ook de dansfiguren kwijt en camouflerden hun gêne door komisch te willen zijn. Toen men zich weer aan tafel zette, ontbrak ik. Mijn vader vond mij, halfweg de gangtrap, in tranen. En ik weet nog precies wat hij zei: 'stil maar kind, stil maar: je vader vindt het net zo. O, wat een burgerdonders.

*God wat een mensen en wat een tijd! Stil maar;
morgen gaan wij samen [...] een boek kopen. Kom
mee, dan merkt niemand het en we denken samen
om Moeder.'*

Deze herinnering gebruikte Ida Gerhardt als
toelichting bij haar gedicht 'De herschepping'.

**HALTE 4 PLANTAGE | TEGENOVER HET
AAN DE LANGE NIEUWSTRAAT GELEGEN
GYMNASIUM.** Hier ging Ida's oudste zus Truus
(1899-1960) in de jaren 1912-1914 naar school.

Truus deed thuis enthousiast verslag van de
lessen op het gymnasium, vooral van de
wonderlijke verhalen uit de Griekse mythologie.
Op een avond in 1913 vertelde zij aan Ida de
mythe van Orpheus, de zanger die met zijn
muziek alles kon betoveren en zelfs roerloze
bomen en stenen in beweging bracht. In
de bij 'Halte 3' genoemde lezing over de
ontstaansgeschiedenis van enkele gedichten
dacht Ida terug aan deze inwijding in het
klassieke verhalengoed: zij werd meteen
gegrepen door het verhaal. Die nacht droomde
zij dat Orpheus haar ouders boven zichzelf en
het potsierlijke bruiloftspartijtje wist uit te tillen:

*'Toen Truus was uitverteld viel ik in slaap en zag het
witte trappenhuis van mijn ouders voor mij. En in dat
trappenhuis voltrok zich, slaapwandeland en zwevend,
een hemels pendant van die burgerbruiloft van toen.
Er was slechts een paar, mijn ouders. In hun witte
nachtgewaden, die mijn moeder altijd zo smetteloos
uit de linnenkast toverde, dansten zij, de traptreden
zelfs niet rakend. Zij dansten: op de grens van een
nieuwe tijd, die zij straks zouden binnengaan, en die
zou beginnen met het laaiend onweer van 1914.'*

Deze droom werd meer dan vijftig jaar later
getransformeerd tot het gedicht:

De herschepping

*Als Orpheus bij de lier zong gingen stenen
bewegen, takken van machtige eiken
wilden met handen naar elkander reiken,
de wilde dieren van het bos verschenen,
die luisterend zich bij hem nedervlijden
en bomen kwamen nader op de tenen.
Een witte wolk is daar zómaar gedaald.
Dit had mijn ouder zusje mij verhaald;
zij zei: 'Hij zingt het, maar het heeft géén woorden.'
En die nacht droomde ik van een groot geruis,
en dat, terwijl ik Orpheus spelen hoorde,
mijn ouders wandelden door het trappenhuis.*

uit: De ravenveer | 1970

HALTE 5 ST. LIDUINAstraat (GEBOUW ZADKINECOLLEGE) | VOORMALIGE

AMBACHTSSCHOOL Gebouwd in 1907 in opdracht van de 'Vereeniging de Ambachtsschool voor Schiedam en Omstreken', naar een ontwerp van Piet Sanders. Gesloopt in 1956.

In april 1908 werd Dirk Reinier Gerhardt benoemd tot directeur van de nieuwe Ambachtsschool voor Schiedam en Omstreken. Het schoolbestuur van zijn vorige werkkring, de Gorcumse Ambachtsschool, was vol waardering over zijn werkzaamheden: 'In de jaren dat U aan het hoofd dezer school gestaan heeft is zij voortdurend in bloei toegenomen, en heeft U haar tot een ongekende hoogte gebracht, die onze stoutste verwachtingen overtroffen heeft.' In Schiedam zwaaide Gerhardt, die was gekozen uit een groep van 65 sollicitanten, de scepter over vijf afdelingen: handtekenen, timmeren, machinebankwerken, schilderen en smeden.

Zelf gaf hij projectieleeer en rondschrift. Daarnaast was hij werkzaam voor de Burgeravondschoon, ook ondergebracht in het gebouw aan de St. Liduinastraat. De feestelijke opening van de Ambachtsschool vond plaats op 30 oktober 1908. Er werd gespeecht door de minister van Binnenlandse Zaken, de burgemeester van Schiedam en Dirk Reinier Gerhardt. Om het nijverheidsonderwijs meer bekendheid te geven verzorgde directeur Gerhardt op eigen initiatief lezingen in Schiedam en nabije plaatsen. In 1909 was het aantal leerlingen aan zijn school, dat in het eerste jaar 51 bedroeg, al meer dan verdubbeld. Bij zijn afscheid in 1914 klonken deze lovende woorden:

'De heer Gerhardt [...] heeft vooral in de eerste jaren na de oprichting voor de Schiedamsche Ambachtsschool veel gedaan. Onder zijn leiding [...] is de school groot geworden, heeft zij zich een goeden naam verworven.'

Ida heeft altijd grote bewondering gehad voor haar vaders werkkraft en vakmanschap. Hij bracht haar al vroeg liefde voor ambachtelijkheid, boeken en beeldende kunst bij. Ook wees hij haar op de herkomst en reikwijdte van woorden en bracht hij haar in aanraking met 'een andere taal': niet alleen woorden die zij nog niet kende, maar ook de diepere betekenis van meer vertrouwde woorden:

Biografisch I

*De taal slaapt in een syllabe
en zoekt moedergrond om te aarden.*

Vijf jaren is oud genoeg.

Toen mijn vader, die ik het vroeg,

mij zeide: 'dat is een grondel',

- en ik zag hem, zwart in de sloot -

*legde hij het woord in mij te vondeling,
open en bloot.*

*Waarvoor ik moest zorgen,
met mijn leven moest borgen:*

totaan mijn dood.

uit: Vijf vuurstenen | 1974

HALTE 6 WESTVEST 229 | MOLEN DE WALVISCH Deze stellingmolen werd gebouwd in 1794. De eerste steen werd gelegd door A. Nolet (uit de familie van jeneverstokers).

Bij deze molen past een citaat over Schiedam en haar jeneverstokerijen van de schrijver F. Bordewijk (1884-1965), die in Schiedam werkzaam was als advocaat en ook enkele jaren kantoor hield aan de Rotterdamse Katshoek, waar de familie Gerhardt woonde van 1914-1923 (vader Gerhardt was toen directeur van achtereenvolgens de Ambachtsscholen aan de Tamboerstraat en de Beukelsdijk). F. Bordewijk 'Verbrande erven, een plaatsbeschrijving' (opgenomen in Bij gaslicht, 1947)*. Dit verhaal gaat over Neeltje uit Hazerswou, die gaat logeren bij haar oom, een notabele uit de moutwijnindustrie. Door haar ogen krijgt de lezer het Schiedam te zien uit de tijd van het gaslicht:

Zij [Schiedam] toonde de somberheid van een fabrieksstad uit Zuid-Wales of de Black Country, maar zij toonde meer, er stak in haar geslotenheid iets heroïeks. De reuzen der meelmolens langs haar vesten gaven haar het meest cachet. Des zomers lag zij temidden van het sappigst Hollandse weidelandschap te braken als een zwarte vulkaan. De felle vuren der glasblazerijen omkringden haar in een krans helse rozen. [...] Ze had een eigen aard [...] met de zwart doorgezwete branderijen aan troebel grachtvocht dat graag iriseerde en nimmer dichtvroor, en met de bedwelmende, ietwat desolate reuk van haar stooksel.

*Over dit werk schreef Bordewijk aan Ida Gerhardt (brief 9 juni 1964, bewaard in Gemeentearchief Schiedam): 'Over Verbrande Erven ben ik minder te spreken dan U, al verwerp ik dit nu wel niet – maar het werd een soort water..., te veel beschrijving voor een verhaal, te weinig voor een uitgewerkte schets. Hoeveel zwarter en grimmiger zijn nopens beide

steden [Schiedam en Rotterdam] de enkele etslijnen van Uw brief.'

HALTE 7 WESTVEST 90 | KERK VAN DE VRIJZINNIGE GELOOFGEMEENSCHAP, NEDERLANDSE PROTESTANTEN BOND (1909) Het gebouw werd ontworpen door Henri Evers uit Delft, tevens architect van het Stadhuis en de Remonstrantse Kerk te Rotterdam. De grondslag werd gelegd door Ds. François Haverschmidt, leidsman van de Schiedamse vrijzinnigen. De binnenruimte is typisch vrijzinnig: een koor, een liturgisch centrum of doophek ontbreekt.

Hier ging de familie Gerhardt in hun Schiedamse jaren naar de kerk. In april 1912 ging Ida mee naar de paasdienst (fragment uit haar nagelaten lezing over Rembrandt, Regionaal Archief Zutphen, Coll. Ida Gerhardt, inv. nr. 1106):

'Ik was 6 jaar toen ik, met mijn ouder zusje, mee met mijn ouders naar de Paasdienst mocht [...] Zo zat ik dan, stil te luisteren naar het Paasverhaal (Joh. 20:15) en toen het dan werd voorgelezen: "en zij meenden dat het de hovenier was", was ik tot diè uiterste grens van luisteren gekomen, die een mens maar zelden bereikt. Ik denk dat mijn vader, die ook met open oren hoorde het heeft gemerkt. Nog in diezelfde maand liet hij mij een reproductie zien, een zeer mooie met zorg gekozen, van "Christus als Hovenier" Het gelijknamige vers, uit de bundel de Hovenier, is van 1961. Een weg van 56 jaar dus, eer ik vorm kon geven aan wat zich zó vroeg had geconcipieerd.'

Christus als hovenier

*Eén Rembrandt kende als kind ik goed:
de Christus met de grote hoed
wandeland in de ochtendstond.
En, naar erbij geschreven stond:
Hij was een hovenier.*

*En nòg laat ik mijn tranen gaan
als in de gaarde ik Hem zie staan,
en - wat terzijde - in stille schrik
die éne, zij die dacht als ik:
Het was de hovenier.*

*O kinderdroom van groen en goud -
géén die ontnam wat ik behoud.
De laatste hoven naderen schier
en ijler wordt de ochtend hier.*

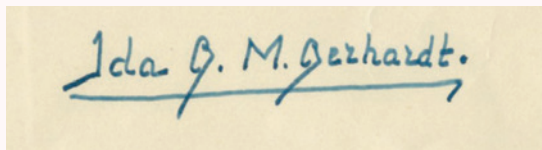
Hij is de hovenier.

uit: De hovenier | 1961

HALTE 8 OVERSCHIESESTRAAT 44 | WOONHUIS VAN DE FAMILIE GERHARDT (1908-1910)

In de zomer van 1908 verhuisde het gezin Gerhardt vanuit Gorcum, waar Ida was geboren, naar Schiedam, naar dit huis aan de Overschiestraat. Ida was toen net drie jaar, haar zus Truus bijna negen. Ze woonden hier twee jaar: in 1910 verhuisden ze naar Plein Eendragt.

Op de zijgevel van het huis is in 2015, naar ontwerp van Skizzie, Ida's gedicht Het Egeltje aangebracht

Ida G. M. Gerhardt.

Ida Gerhardt

een wandeling door Schiedam

Tijdens haar kinderjaren woonde dichteres Ida Gerhardt in Schiedam. Zij werd in 1905 geboren in Gorinchem. In 1908 werd haar vader directeur van de Ambachtschool aan de St. Liduinastraat en verhuisde hij met zijn gezin naar Schiedam. Het gezin woonde aanvankelijk aan de Overschiesestraat (nu nummer 44) en vanaf 1910 op Plein Eendragt 23 beneden. In 1914 verhuisde het gezin naar Rotterdam. Op grond van zijn verdiensten voor het ambachtsonderwijs werd er naar Ida's vader Dirk Gerhardt een Schiedamse straat vernoemd. Op de gevel van het huis aan de Overschiesestraat is in 2015 naar ontwerp van grafisch vormgever Skizzie Ida's gedicht Het Egeltje aangebracht. Deze wandeling leidt langs plaatsen die een rol speelden in het leven de familie Gerhardt.

Meer lezen

Werk van Ida Gerhardt: Verzamelde gedichten | Courage! Brieven | Zeven maal om de aarde te gaan. Een keuze uit haar gedichten door Gerrit Komrij | **Vertalingen in samenwerking met Marie H. van der Zeyde:** De Psalmen | **Over Ida Gerhardt en haar werk:** Dwars tegen de keer: leven en werk van Ida Gerhardt, door Mieke Koenen | Wat zingt het popelend refrein? Over muziek en dans in het werk van Ida Gerhardt, door Trudy van Wijk | De wereld van het vers: over het werk van Ida Gerhardt, door Marie H. van der Zeyde | In gesprek met Ida Gerhardt: interview, brieven, gedichten en beschouwingen, door Maria de Groot | Een naam en ster als boegbeeld. De poëzie van Ida Gerhardt in symbolistisch perspectief, door Anneke Reitsma.

Meer informatie

www.debibliotheekschiedam.nl | www.idagerhardtgenootschap.nl
www.facebook.com/idagerhardtgenootschap

Tekst: Mieke Koenen | Jan van Bergen en Henegouwen

Vormgeving: Victor! grafisch ontwerp

Foto's: Gemeentearchief Schiedam | Letterkundig Museum Den Haag | Victor! grafisch ontwerp

Aan dit project werkten mee:

gemeente
Schiedam

Ida Gerhardt genootschap

de Bibliotheek
Schiedam

